

Ірина СИДОР

НЕПОДАТКОВІ НАДХОДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ НАПОВНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ

Розглянуто теоретичні засади вітчизняної практики мобілізації неподаткових надходжень. Визначено та обґрунтовано можливість забезпечення зростання окремих видів неподаткових надходжень у доходах Державного і місцевих бюджетів України.

Виконання державою й адміністративно-територіальними одиницями функцій щодо забезпечення соціально-економічного розвитку пов'язане із необхідністю наповнення державного та місцевих бюджетів. При цьому існує прямиий зв'язок між обсягом функцій, які виконує держава чи її окремі територіальні одиниці, та обсягом бюджетних коштів. А саме: розширення функцій держави, як правило, потребує збільшення доходів, і навпаки, для того, щоб істотно зменшити потребу держави в коштах, необхідно переглянути функції, які вона виконує.

Як Державний, так і місцеві бюджети в Україні виступають основним фінансовим планом держави чи окремих територіальних одиниць, в яких відображаються джерела формування доходів та напрямки використання коштів для задоволення суспільних потреб.

Відповідно до положень Бюджетного кодексу України [3] доходами Державного та місцевих бюджетів України визнаються: податкові надходження; неподаткові надходження; доходи від операцій з капіталом і трансферти.

Аналіз динаміки мобілізації доходів державного та місцевих бюджетів останніх ро-

ків вказує на те, що провідним джерелом їх формування є податкові надходження (більше 70%). Проте за результатами виконання зведеного бюджету України у 2009 р. вперше за останні 4 роки відбулося суттєве зменшення частки податкових надходжень у загальній структурі доходів бюджету на 6,5% за рахунок збільшення частки неподаткових надходжень на 6,9% [1, 7]. У 2010 р. питома вага неподаткових надходжень у структурі доходів зведеного бюджету становила 23,4%. Таким чином, зростання неподаткових надходжень пояснюється спробою держави вирішити фіскальні проблеми в умовах фінансової кризи не за рахунок збільшення податків, а введенням нових неподаткових зборів і платежів.

Можливість залучення додаткових фінансових ресурсів до бюджету держави, в умовах фінансово-економічної кризи в країні, дасть змогу частково компенсувати втрати бюджету від недостатніх надходжень податкових платежів. А тому, дослідження теоретичних та практичних аспектів справляння неподаткових платежів до бюджету є актуальним і своєчасним.

Питання формування державного і місцевих бюджетів завжди перебували в епіцентрі уваги як науковців, практиків, так і ді-

лових кіл громадськості, адже від обсягу їх мобілізації залежить виконання державою покладених на неї функцій і завдань. Водночас, дослідження дохідної бази як державного, так і місцевих бюджетів здебільшого торкалося забезпечення мобілізації податкових надходжень, а також розподілу трансфертів з державного бюджету між окремими видами місцевих бюджетів. Тоді як питання мобілізації неподаткових надходжень до бюджетів усіх рівнів залишалось без належної уваги.

Серед провідних вітчизняних вчених-економістів питаннями наповнення державного і місцевих бюджетів шляхом використання неподаткових платежів займалися: М. Азаров, О. Василик, В. Дем'янишин, Т. Єфименко, О. Кириленко, Ц. Огонь, В. Опарін, Я. Петраков, В. Федосов, С. Юрій, Ф. Ярошенко та інші.

Метою статті є дослідження теоретичних засад та аналіз вітчизняної практики мобілізації неподаткових надходжень, а також можливість забезпечення зростання їх ролі у складі доходів Державного і місцевих бюджетів України.

Неподаткові надходження, як джерело доходів державного і місцевих бюджетів, в умовах розбалансованої економіки та постійного пошуку додаткових джерел наповнення бюджетів, набувають дедалі більшого значення, а тому виникає необхідність детального дослідження їх сутності, змісту з визначенням тих основних критеріїв та ознак, які характерні і для податкових надходжень (платежів). Як вказує професор В. Г. Дем'янишин: "У вітчизняній економічній літературі відсутня наукова дискусія щодо соціально-економічної сутності неподаткових надходжень, внаслідок чого складається враження, що цей вид надходжень відіграє винятково статичну роль у доходах бюджету" [5, 57]. Водночас, в останні роки помітне деяке похвалення в цьому контексті.

Так, у монографії "Доходи бюджету України: теорія та практика" Ц. Г. Огонь вказує на те, що неподаткові надходження – це "...добровільні компенсаційні платежі, а також штрафи і пені, не пов'язані з податковим законодавством" [10, 73].

У фінансовому словнику А. Загородній, Г. Вознюк, Т. Смовженко зазначають, що "...платежі неподаткові – це разові та випадкові надходження до бюджету, які не мають прямого призначення формувати доходи бюджету" [7, 338].

У першому трактуванні неподаткові надходження пов'язуються з компенсаційними платежами й іншими надходженнями, які не обумовлені з податковим законодавством. Однак в ньому не розкривається сутність надходжень. У другому визначенні автори вказують на одноразовий чи випадковий характер неподаткових надходжень, з чим не завжди можна погодитися. Зокрема, серед неподаткових надходжень є велика кількість платежів, які мають постійний характер, а саме рентна плата, особливість справляння якої пов'язана із можливістю створення умов для розвитку вітчизняної нафтової і газової промисловості. Водночас, слід зауважити, що в умовах постійної нестачі фінансових ресурсів ці додаткові надходження бюджету використовуються, насамперед, для фінансування загальних витрат, не пов'язаних з розвитком газової і нафтової промисловості. Щоправда, з прийняттям Податкового кодексу України, який вступив в дію з 01.01.2011 р., рентні платежі віднесено до складу податкових надходжень державного бюджету [12], що є виправданим заходом.

У підручнику "Бюджетний менеджмент" В. М. Федосов зазначає, що "Неподаткові доходи формуються від продуктивної діяльності держави та від реалізації її майнових прав" [4, 41]. У зазначеному визначенні автор вказує безпосередньо на види

та джерела неподаткових надходжень. Зокрема, доходи від продуктивної діяльності надходять від підприємницької діяльності держави (державний сектор економіки) та від надання певних послуг, а доходи від майнових прав – у вигляді доходів від використання державного майна та угідь. Проте у визначенні не вказується на мету та призначення мобілізації цих доходів.

У Бюджетному кодексі України зазначено: що “Неподатковими надходженнями визнаються: доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності; інші неподаткові надходження” [3]. Таке ж визначення дається і у великій кількості навчальної і наукової літератури з питань формування доходів бюджету. У цих визначеннях перераховуються тільки види неподаткових надходжень.

Автори монографії “Державна фінансова політика та прогнозування доходів бюджету” (М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, Т. І. Єфименко та інші) вказують на те, що неподаткові надходження здебільшого залежать від економічної ситуації, тому їх визначають відповідно до їхнього узгодження з головними показниками економічного розвитку країни [6, 450]. Вбачаючи у даній думці раціональне зерно стосовно необхідності застосування такого джерела наповнення державного і місцевих бюджетів, ми все-таки вважаємо, що воно не розкриває сутності цих надходжень, а тому не може служити його економічним змістом.

На думку В. Г. Дем’янишина, сутність неподаткових надходжень полягає в тому, що вони відображають розподільчі відносини, пов’язані із формуванням централізованого фонду грошових коштів держави шляхом не примусового відчуження частини грошових доходів і нагромаджень юридичних і фізичних осіб. У цьому визначенні підкреслюється, що неподаткові

надходження є однією із форм мобілізації коштів до централізованого фонду держави. Процес акумуляції коштів пов’язаний із розподілом і перерозподілом ВВП за допомогою не примусового вилучення частини доходів і нагромаджень окремих суб’єктів розподільчих відносин, до яких належать юридичні та фізичні особи.

Підтримуємо позицію В. Г. Дем’янишина стосовно сутності неподаткових надходжень бюджету, зокрема імпонує вказівка автора щодо формування централізованих фондів держави у процесі здійснення розподільчих і перерозподільчих процесів. Однак друга частина визначення стосовно не примусового відчуження частини грошових доходів, на нашу думку, є суперечливою.

Як вказує Я. В. Петраков:

1) передбачається не примусовий характер вилучення частини доходу економічних агентів, що не відповідає реально застосовуваним механізмам адміністрування. Дійсно, значну частину неподаткових доходів до Державного бюджету України акумулюють шляхом надання відповідних благ, дозволів, переваг для платників. Втім низка платежів (за видобуток природних ресурсів, збори, штрафи та санкції) передбачають фіскальний (обов’язковий і невідплатний) механізм мобілізації, що вкотре підкреслює змістовну неоднорідність категорії неподаткових бюджетних доходів;

2) передбачається відчуження частини нагромаджень юридичних і фізичних осіб (за відсутності уточнення авторського тлумачення терміну “нагромадження”). Водночас, слід зазначити, що нагромадження як акумульований дохід попередніх звітних періодів не виступає об’єктом вилучення, оскільки діючою системою оподаткування передбачено винятково перерозподіл доходів за наслідками поточного звітного періоду.

На думку Я. В. Петракова, "...неподаткові доходи бюджету – це фінансові ресурси, акумульовані до державного бюджету з неподаткових джерел та/або із застосуванням неподаткового механізму адміністрування, сплата яких для економічних агентів передбачає пряме або опосередковане збільшення економічних вигод" [11, 212].

На нашу думку, неподаткові надходження – це сукупність розподільчих відносин примусового, обов'язкового характеру, які виникають між державою та юридичними і фізичними особами з приводу формування централізованих фондів грошових коштів (державного і місцевих бюджетів) із застосуванням неподаткового механізму мобілізації платежів з метою подальшого їх використання для задоволення суспільних потреб.

У даному визначенні наголошується на примусовому та обов'язковому характері розподільчих відносин відповідно до наступних міркувань:

1) хоча, як вказується багатьма авторами, неподаткові надходження формуються за рахунок надання благ, дозволів та переваг для платників, а тому вони мають не примусовий характер, ми все-таки апелюємо такій думці. Адже плата, збір, платіж будь-якого характеру відображає втрату доходу платника на користь іншого суб'єкта (держави). За умови, якщо юридична чи фізична особа бажає отримати від проведеної операції дохід чи прибуток, вона зобов'язана сплатити певну суму грошових коштів за дозвіл на проведення операції. За умови несплати такий дозвіл державою не надається. Виникає питання: з позиції платника, яка різниця у такій сплаті між податком і неподатковим платежем. Адже, отримуючи прибуток, платник зобов'язаний сплатити податок на прибуток, так само і отримати дозвіл можна після сплати відповідного платежу. Таким чином, ми вважаємо, що неподаткові платежі мають примусовий та обов'язковий

характер, як і податкові платежі. Єдиною відмінністю між податковими і неподатковими платежами виступає метод їх мобілізації до бюджету;

2) примусовий та обов'язковий характер окремих видів неподаткових платежів порівняно із податковими платежами проявляється більшою мірою, з тих міркувань, що податки сплачуються із отриманого доходу чи прибутку, а неподаткові платежі необхідно сплатити до моменту отримання доходу чи прибутку у вигляді плати, збору, перерахування певних сум за одержання права на здійснення відповідних дій (оренда та інше).

Варто зазначити, що суттєву плутанину у визначення податкових і неподаткових платежів вносить і вітчизняне законодавство. Зокрема, у Законі України "Про систему оподаткування" [8] визначено перелік загальнодержавних податків і зборів, велика кількість яких належить до неподаткових платежів бюджету, а саме:

- державне мито;
- митні збори;
- збір за користування радіочастотним ресурсом;
- єдиний збір, що справляється в пунктах пропуску через державний кордон України;
- надходження від збору за проведення гастрольних заходів.

У Податковому кодексі України, який набрав чинності з 01.01.2011 р.:

- рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України;
- рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні;
- збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та те-

плову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками.

Саме тому, на нашу думку, необхідно внести корективи у вітчизняне законодавство з метою розмежування податкових і неподаткових платежів, зважаючи на методи та механізми їх мобілізації до бюджету, а також найбільш суттєвий характер неподаткових платежів – це еквівалентні взаємовідносини їх платників з державою.

Неподаткові надходження класифікуються залежно від джерела їх сплати. У Бюджетному кодексі України, зокрема у статті 9 “Класифікація доходів бюджету” визначено наступну класифікацію неподаткових надходжень:

- 1) доходи від власності і підприємницької діяльності;
- 2) адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційного і побічного продажу;
- 3) інші неподаткові надходження.

І лише у статті 13 Бюджетного кодексу “Складові бюджету” вказано на власні надходження бюджетних установ у спеціальному фонді доходів бюджету, а не серед неподаткових надходжень. Така позиція є, вочевидь, неправильна, зважаючи на те, що власні надходження бюджетних установ становлять лівову частку у структурі неподаткових надходжень бюджету.

Динаміка неподаткових надходжень до зведеного, державного та місцевих бюджетів та їх частка у структурі ВВП у 2007–2010 рр. показана у табл. 1.

Аналіз динаміки мобілізації доходів зведеного, державного та місцевих бюджетів у період 2007–2010 рр. вказує на однакову тенденцію у розрізі усіх видів бюджетів щодо зростання цього показника у 2008 р. проти 2007 р. та зменшення надходження доходів у 2009 р. проти 2008 р. Однак уже у 2010 р. відбулося зростання цих показників за усіма видами бюджетів. Ситуація попередніх років

Таблиця 1

Динаміка мобілізації неподаткових надходжень до зведеного, Державного і місцевих бюджетів України та їх частка у ВВП за 2007–2010 рр.*
(доходи бюджетів без урахування трансфертів)

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до 2007 р.
ВВП, млрд. грн.	720,7	948,1	913,3	1090,6	1,5
Зведений бюджет , всього доходів, млрд. грн. в тому числі:	219,9	297,8	272,9	314,5	1,4
неподаткові надходження, млрд. грн.	48,5	60,5	58,4	73,8	1,5
– у % до ВВП	6,7	6,4	6,4	6,7	–
– у % до доходів зведеного бюджету	22,1	20,3	21,4	23,4	–
Державний бюджет , всього доходів, млрд. грн. в тому числі:	161,5	224,0	201,9	233,9	1,4
неподаткові надходження, млрд. грн.	42,1	52,8	50,6	65,1	1,5
– у % до ВВП	5,8	5,5	5,5	5,9	–
– у % до доходів державного бюджету	25,3	23,5	25,0	27,8	–
Місцеві бюджети , всього доходів, млрд. грн. в тому числі:	58,3	73,8	71,0	80,5	1,4
неподаткові надходження, млрд. грн.	6,4	7,7	7,8	8,7	1,3
– у % до ВВП	0,9	0,8	0,8	0,8	–
– у % до доходів місцевих бюджетів	10,9	10,4	10,9	10,8	–

* Складено автором на основі [9].

пов'язана із впливом світової фінансово-економічної кризи на скорочення вітчизняного виробництва товарів, продукції, надання послуг і виконання робіт, скорочення експорту товарів, а відтак і зменшення надходжень до бюджетів усіх рівнів. Зазначені негативні тенденції кінця 2008 р. та всього 2009 р. суттєво вплинули на обсяг ВВП країни. Так, якщо у 2007 р. цей показник становив 720,7 млрд. грн., у 2008 р. – відбулося значне зростання ВВП до рівня 948,1 млрд. грн. (на 227,4 млрд. грн.), однак у 2009 р. обсяг ВВП зменшився на 33,4 млрд. грн. і склав 914,7 млрд. грн. У 2010 р. обсяг ВВП склав 1090,6 млрд. грн., ріст зазначеного показника за аналізований період становив 1,5 рази.

Вітчизняна тенденція щодо коливання обсягу ВВП відобразилася на доходах бюджетів усіх рівнів. Зокрема, якщо у 2008 р. проти 2007 р. доходи бюджетів зросли в 1,3 рази, то у 2009 р. проти 2007 р. лише в 1,2 рази. Позитивна тенденція спостерігається у 2010 р. щодо зростання доходів бюджетів порівняно з 2007 р. у 1,4 рази.

Однією зі складових бюджетів різних рівнів є неподаткові надходження, які у до-

ходах зведеного бюджету складають п'яту частину. Варто зазначити, що у структурі державного та місцевих бюджетів України за аналізований період 2007–2010 рр. неподаткові надходження займають різну питому вагу. Так, у структурі доходів державного бюджету – це від 23,5% до 27,8%, тобто ¼ частина доходів бюджету, а у структурі місцевих бюджетів – це лише близько 11%.

Абсолютні показники неподаткових надходжень за різними видами бюджетів коливаються у часі. Однак це коливання не є значним порівняно з іншими складовими доходів бюджетів, а тому їх частка у структурі доходів не зменшилася у кризовому 2009 р., а у 2010 р. – зросла на 0,4 відсоткових пункти. Водночас неподаткові надходження до місцевих бюджетів у 2009 р. на відміну від інших бюджетів не зменшилися, а навпаки, зросли на 0,1 млрд. грн.

Детальна динаміка мобілізації неподаткових надходжень у розрізі окремих видів до зведеного, державного та місцевих бюджетів у 2007–2010 рр. подана у табл. 2. Вона вказує на те, що найбільшу частку займають власні надходження бюджетних установ. Зо-

Таблиця 2

Динаміка мобілізації неподаткових надходжень в розрізі окремих його видів до зведеного, державного та місцевих бюджетів України у 2007–2010 рр.*

Показники	2007 р.			2008 р.			2009 р.			2010 р.		
	ЗБ	ДБ	МБ	ЗБ	ДБ	МБ	ЗБ	ДБ	МБ	ЗБ	ДБ	МБ
Неподаткові надходження, млрд. грн., в т. ч.:	48,5	42,1	6,4	60,5	52,8	7,7	58,4	50,6	7,8	73,8	65,1	8,7
доходи від власності і підприємницької діяльності	13,2	12,5	0,7	22,4	21,4	1,0	17,0	16,1	0,9	30,6	29,7	0,9
– у % до НН**	27,2	29,7	10,9	37,0	40,5	14,3	29,1	31,8	11,7	41,4	45,6	10,3
адміністративні збори і платежі	2,9	2,1	0,8	3,0	1,9	1,1	2,9	1,8	1,1	2,6	1,6	1,0
– у % до НН	5,9	5,2	12,5	0,5	3,5	12,9	4,6	3,5	14,3	3,5	2,4	11,4
інші НН	11,5	10,8	0,7	14,7	14,2	0,5	12,5	12,3	0,2	11,8	11,6	0,2
– у % до НН	23,7	25,6	7,8	24,3	2,6	5,2	21,4	24,3	2,6	15,9	17,8	2,3
власні надходження бюджетних установ	20,9	16,5	4,4	20,4	15,2	5,2	26,1	21,7	5,5	28,7	22,1	6,6
– у % до НН	43,2	39,2	68,7	33,7	28,6	66,2	44,7	42,9	71,4	38,9	33,9	75,8

* Складено автором на основі [9].

** Неподаткові надходження.

крема, надзвичайно важливу роль вони відіграють у доходах місцевих бюджетів. Так, якщо у 2007 р. власні надходження бюджетних установ у складі неподаткових платежів місцевих бюджетів становили 68,7%, у 2008 р. – зменшилися до 66,2%, а у 2009 р. – зросли і склали 71,4%. У 2010 р. надходження цього показника зросло до 75,8%.

Питома вага власних надходжень бюджетних установ у структурі державного бюджету у період 2007–2010 рр. має нестійку тенденцію. Зокрема, якщо у 2007 р. цей показник становив 39,2% (найвищий показник серед неподаткових надходжень), то у 2008 р. власні надходження бюджетних установ склали 28,6% та поступилися часткою доходів від власності і підприємницької діяльності (40,5%). Така ситуація обумовлена зростанням обсягу мобілізації рентних платежів через підвищення їх ставок. У 2009 р. частка власних надходжень бюджетних установ у структурі неподаткових надходжень до державного бюджету зросла порівняно з 2008 р. і становила 42,9%, займаючи першу позицію серед доходів бюджету. У наступному 2010 р. домінуючу позицію у складі неподаткових надходжень знову зайняли доходи від власності і підприємницької діяльності (45,6%), тоді як частка власних надходжень бюджетних установ скоротилася до 33,9%. Власні надходження бюджетних установ це:

- надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами (плата за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю; надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності; плата за оренду майна бюджетних установ; надходження бюджетних установ від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого майна);

- інші джерела власних надходжень бюджетних установ (благодійні внески, гранти та дарунки; кошти, що отримують бюджет-

ні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів; кошти, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг).

Найбільшу питому вагу у структурі власних надходжень бюджетних установ займає плата за послуги, що надаються бюджетними установами – близько 80%.

Другою за обсягом мобілізації групою неподаткових надходжень є доходи від власності і підприємницької діяльності, які обумовлені виконанням економічних функцій державою як власника. Динаміка надходжень доходів від власності і підприємницької діяльності до зведеного бюджету України у період 2007–2008 рр. характеризується зростанням майже в 1,7 рази (з 13,2 млрд. грн. до 22,4 млрд. грн.). Відповідно зросла їх частка у структурі неподаткових надходжень з 27,2% у 2007 р. до 37,0% у 2008 р.

У 2009 р. відбулося зменшення надходжень цього виду платежу на 5,4 млрд. грн., що складає 29,1% неподаткових платежів, а у 2010 р. доходи від власності і підприємницької діяльності зросли майже удвічі порівняно з 2007 р. і становили 30,6 млрд. грн. Основу зведеного бюджету від даного виду платежу складають надходження до Державного бюджету.

Доходом держави від підприємницької діяльності є прибуток (дохід) державних унітарних підприємств та їх об'єднань, який належить їй на правах власника засобів виробництва та дивіденди, нараховані на акції господарських товариств державної власності. Оподаткування прибутку цих підприємств здійснюється на загальних підставах, що характерно для ринкової економіки. Проте, як зазначає В. М. Федосов: "... при цьому слід враховувати, що подібні платежі державних підприємств до

бюджету є податками лише за формою, а не за змістом, бо переходу вартості від одного власника до іншого, по суті, не відбувається” [4, 42]. У сучасних умовах доходи від підприємницької діяльності держави не мають відчутного бюджетного значення, оскільки державний сектор має обмежені рамки, а державні підприємства в переважній більшості є або малоприбутковими, або функціонують на засадах неприбутковості чи взагалі є збитковими.

Суттєвий вплив на надходження цього виду платежу до державного бюджету у 2007 р. справило зменшення нормативів відрахувань частини доходу (прибутку) державних підприємств з 50% до 15%. Відповідно обсяги надходження зазначеного платежу скоротилися на 52%, або на 1,1 млрд. грн. порівняно з 2006 р. У наступні роки відбувається поступове зростання цього показника до рівня 1,5 млрд. грн.

Значну суму доходів цієї групи (у 2009 р. – в межах 5 млрд. грн.) становлять надходження від перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами Національного банку України. Сума цього перевищення визначається щорічно на підставі кошторису НБУ. Порівняно із 2008 р. зазначені надходження знизилися на 39,2 %, або на 3,3 млрд. грн. Однак уже у 2010 р. надходження від перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами Національного банку України становили 15,5 млрд. грн., що більше у 3 рази від показника попереднього року.

Найбільшими обсягами надходжень у групі доходи від власності і підприємницької діяльності характеризується рентна плата. Використання ренти пов'язане з природними, техніко-економічними і трансферними чинниками. До бюджету справляється рентна плата за нафту, що видобувається в Україні, та за природний газ, за транзитне транспортування природного газу, за

транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, за транзитне транспортування аміаку, за газовий конденсат тощо. Поступлення рентної плати відбувається щодавно, його величина залежить від обсягів видобутих чи транспортованих нафти й газу та ставки плати. Як зазначає В. Г. Дем'янишин: “Фіскальне значення ренти у цивілізованому суспільстві повинно бути суттєвим, однак в Україні воно є незначним, хоча спостерігається тенденція до підвищення цієї ролі” [5, 59]. Так, у 2007 р. до зведеного бюджету надійшло 8,3 млрд. грн. рентної плати, у 2008 р. цей показник зріс до 10,3 млрд. грн. Зростання надходжень рентної плати у 2008 р. на 2,2 млрд. грн. відбулося за рахунок підвищення ставок рентних платежів за нафту, газ і газоконденсат, що видобуваються в Україні. В 2009 р. відбулося зменшення надходжень рентних платежів до 7,7 млрд. грн. Така ситуація обумовлена скороченням фізичного обсягу транзиту нафти та природного газу територією України. У 2010 р. намітилася тенденція щодо зростання обсягу рентних платежів до рівня 9,5 млрд. грн. Питома вага рентних платежів у структурі неподаткових надходжень становить 15,2%.

Велика кількість провідних вчених-економістів, фахівців в галузі природокористування зазначають, що низька фіскальна ефективність рентних платежів в Україні є наслідком відсутності належного наукового обґрунтування їхнього розміру та встановлення платежів лише залежно від обсягів видобутку нафти та природного газу без урахування якості родовищ. Саме тому, визначення ставки рентної плати необхідно здійснювати відповідно до умов видобутку природних ресурсів (техніко-технологічного озброєння шахт, родовищ), рівня їхньої забезпеченості ресурсами (вичерпності). Резервами збільшення рентних платежів є також зростання обсягів

добування в Україні нафти й газу, прискорення розробки і введення в експлуатацію відповідних родовищ [2, 212].

Окрему групу неподаткових надходжень складають інші неподаткові надходження, їх питома вага серед неподаткових надходжень зведеного бюджету у період 2007–2010 рр. коливається від 15,9% до 24,3%. Динаміка абсолютних показників інших неподаткових надходжень до зведеного бюджету України характеризується періодом зростання – 2007–2008 рр. (з 11,5 млрд. грн. до 14,7 млрд. грн.) та періодом зменшення поступлень – 2008–2010 рр. (з 14,7 млрд. грн. до 11,8 млрд. грн.). До складу інших неподаткових надходжень відносять: надходження коштів від реалізації конфіскованого майна; надходження сум кредиторської та депонентської заборгованості підприємств, організацій та установ, щодо яких минув строк позовної давності; надходження коштів від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна Збройних Сил України, утворених згідно з законодавством військових формувань і правоохоронних органів; інші надходження; портовий збір; доходи від операцій з кредитування та надання гарантій; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію; додаткові збори на виплату пенсій; збір у вигляді надбавок до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

Окрім розглянутих вище доходів від підприємницької діяльності держави та від державних майна, угідь і послуг, є особлива група надходжень, які можна визначити як супутні доходи бюджету. Це різноманітні штрафні санкції та адміністративні стягнення. Вони створюються не як доходи бюджету, а як засоби фінансового впливу на порушників чинного, у тому числі і фінансового, законодавства. Надходження їх до бюджету пов'язане з тим, що при встанов-

ленні відповідних санкцій держава визначає їх спрямування в бюджет (слід зазначити, що окремі види штрафних платежів можуть надходити в інші фонди чи окремим суб'єктам). Питома вага адміністративних зборів та платежів у структурі неподаткових надходжень зведеного бюджету є незначною (3,5% у 2010 р.).

Аналіз динаміки мобілізації неподаткових надходжень до зведеного, державного та місцевих бюджетів України показав, що левова частка усіх неподаткових надходжень зведеного бюджету концентрується у Державному бюджеті, тоді як у місцевих бюджетах залишаються мізерні суми. Водночас, слід зазначити, що неподаткові надходження входять до складу власних доходів місцевих бюджетів та їх обсяг впливає на фінансову незалежність органів місцевого самоврядування.

Наукові діячі, політики, економісти, аналізуючи зростаючу роль неподаткових надходжень зведеного бюджету, вказують на те, що це негативне явище, яке відображає низький рівень розвитку системи оподаткування, розвиток тіньового сектора економіки, наявність корупційних схем ухилення від сплати податків і зборів, низьку якість роботи органів державної податкової служби та інше.

На нашу думку, в період економічного спаду, фінансово-економічної кризи та з метою подолання її негативних наслідків питання наповнення державної скарбниці стоїть як ніколи гостро. Саме тому, у ситуації, що склалася, неподаткові надходження до бюджету та можливі резерви їх зростання стануть додатковим фінансовим ресурсом забезпечення виконання функцій державою.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження теоретичних засад та вітчизняної практики мобілізації неподаткових надходжень бюджету можна зробити наступні висновки:

1. Неподаткові надходження відображають сукупність розподільчих відносин

примусового, обов'язкового характеру, які виникають між державою та юридичними і фізичними особами з приводу формування централізованих фондів грошових коштів (державного і місцевих бюджетів) із застосуванням неподаткового механізму мобілізації платежів з метою подальшого їх використання для задоволення суспільних потреб.

2. Неподаткові надходження мають багато ознак, притаманних податковим надходженням. Зокрема, обов'язковість, примусовість сплати, фіскальний характер платежів. Відмінною ознакою цих надходжень є те, що неподатковим платежам притаманний еквівалентний характер відносин між платниками і державою; забезпечення збалансування бюджету; специфічні прийоми і методи нарахування і сплати платежів відмінні від податкових.

3. Зважаючи на значну та постійно зростаючу частку неподаткових надходжень у структурі доходів зведеного бюджету України, а також на необхідність забезпечення виконання своїх функцій державою й органами місцевого самоврядування в умовах постійної нестачі бюджетних ресурсів, значення неподаткових платежів та їх використання в якості збалансування бюджету в найближчій перспективі зростатиме.

4. В сучасних умовах перспективними резервами зростання неподаткових надходжень бюджету можуть бути доходи від власності та підприємницької діяльності в частині сприяння зростанню прибутку (доходу) державних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету, а також зростання власних надходжень бюджетних установ.

Література

1. *Бюджет та економіка. Основні тенденції 2009 р.* / І. Ф. Щербина, А. Ю. Рудик, В. В. Зубенко, І. В. Самчинська. – К.: ДГВП Зовнішторгвидав України, 2010. – 12 с.
2. *Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: У 6 т. – Т. 3: Розвиток системи податків як основи зміцнення державних фінансів: Монографія* / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, Т. І. Єфименко та ін. – К.: НДФІ, 2004. – 308 с.
3. *Бюджетний кодекс України від 23.12.2010 № 2856–VI // Відомості Верховної ради України. – 2010. – № 50-51- VI. – Ст. 572.*
4. *Бюджетний менеджмент: Підручник* / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2004. – 864 с.
5. *Дем'янишин В. Г. Неподатковий механізм мобілізації доходів бюджету // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка і право). – 2007. – № 4. – С. 56–62.*
6. *Державна фінансова політика та прогнозування доходів бюджету України: Монографія* / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, Т. І. Єфименко та ін. – К.: НДФІ, 2004. – 712 с.
7. *Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. – 2-ге вид., виправл. і доп. – Львів: Центр Європи, 1997. – 576 с.*
8. *Закон України "Про систему оподаткування в Україні" від 25.06.1991 р. № 1251–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>*
9. *Звіти про виконання Державного і місцевих бюджетів України у період 2007-2010 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.budget.rada.gov.ua>*
10. *Огонь Ц. Г. Доходи бюджету України: теорія та практика: Монографія. – К.: КНТЕУ, 2003. – 580 с.*
11. *Петраков Я. В. Еволюція парадигми використання неподаткових бюджетних доходів як інструменту мобілізації фінансових ресурсів до державного бюджету // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки". – Чернігів: ЧДТУ, 2010. – № 43. – С. 210–218.*
12. *Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755–VI // Офіційний вісник України. – 2010. – Т. 1, № 92. – Ст. 9.*